

XX ASRDA QORAQALPOG‘ISTONDA PEDAGOGIK QARASHLARNING RIVOJLANISHI

Abdieva Saltanat

*Ajiniyoz nomidagi NDPI Ta’lim muassasalarini
boshqarish yo’nalishi 2-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar t.f.d. A. Djumashev*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada pedagogikaning mazmun mohiyati hamda XX asrda Qoraqalpog‘istonda pedagogik qarashlarning rivojlanish jarayoni yoritib berilgan. Bugungi pedagogikaning oldida turgan muammolar ochiqqlangan.*

Kalit so‘zlar: *pedagogika, ustoz, o‘quvchi, ta’lim, tarbiya, xalq pedagogikasi, ta’lim tizimi*

Abstract. *This article describes the essence of pedagogy and the process of development of pedagogic views in Karakalpakstan in the 20th century. The problems facing today's pedagogy are revealed.*

Key words: *pedagogy, teacher, student, education, upbringing, folk pedagogy, educational system*

Абстрактный. *В данной статье описывается сущность педагогики и процесс развития педагогических воззрений в Каракалпакстане в XX веке. Выявляются проблемы, стоящие перед современной педагогикой.*

Ключевые слова: *педагогика, учитель, ученик, образование, воспитание, народная педагогика, система образования.*

Pedagogika atamasi qadimiy bo‘lib, “bola yetaklovchi” degan ma’noni bildiruvchi grekcha “paydogogos” so‘zidan kelib chiqqan. Tarixiy manbalarning ko‘rsatishicha, qadimgi Yunonistonda o‘z xo‘jayinining bolalarini sayr qildirgan, ehtiyot qilgan, harbiy mahoratni o‘rgatgan tarbiyachini, ya’ni qullarni “pedagog” (bola yetaklovchi) deb atashgan. Keyinchalik esa, maxsus o‘qitilgan va pedagoglikni o‘ziga kasb qilib olgan kishilarni pedagog deb atay boshlashgan¹.

Pedagogika (yun. paidagogike) — tarbiya, ta’lim hamda ma’lumot berishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganuvchi fanlar majmuasi². Pedagogika institutlari va ayrim boshqa o‘quv yurtlarida mutaxassislik dasturi asosida o‘rganiladigan o‘quv predmeti ham Pedagog deb yuritiladi. Pedagogika fan sifatida bola tarbiyasining nazariy asoslari bilan shug‘ullangan. Zamonaviy Pedagog bolalar bilan birgalikda kattalarning ham o‘quv-tarbiyaviy, madaniy hamda ma’naviy-ma’rifiy tarbiyasi bilan

¹ Axmedova M.E Pedagogika nazariyasi va tarixi" o'quv qo'llanma T:2011 y

² M.To'xtaxo'jayeva "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2010 y

shugullanishni ko'zda tutadi. O'zbekiston Respublikasida Pedagogka barkamol shaxs ma'naviyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida yondashiladi.

Pedagogika tarbiya jarayonining qonuniyatlari, tarkibi va uni tashkil etish mexanizmlarini tadqiq etadi, tarbiyaviy va o'quv ishlarining mazmuni, tamoyillari, ularni tashkil etish shakl, usul hamda yo'sinlarini belgilab beradi.

Shaxsni tarbiyalash, o'qitish va shakllantirish Pedagogikaning asosiy funksiyasi hisoblanadi. Shaxsni tarbiyalash Pedagogikadagi asosiy tushuncha sanalib, oila va jamiyatning barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan birgalikdagi faoliyatini anglatadi. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ezgulik, go'zallik, yaxshilik, adolatga doir qarash va ko'nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamidagina amalga oshiriladi. Insonlar orasida yashash, hayotda turmush kechirish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisini o'zlashtirishga qaratilgan faoliyat o'qitish tushunchasini ifoda etadi. O'qitish natijasida shaxs zaruriy bilimlar bilan ta'minlanib, kelgusida turli darajadagi maxsus ma'lumotni olish imkoniga ega bo'ladi.

Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati - uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bois didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi³. Ko'p sonli fanlarning ta'limni o'rganishdagi ijtimoiy fenomeni sifatidagi hissasi shubhasiz bebaho va zarurdir. Biroq bu fanlar insonning kundalik o'sishi va rivojlanish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan, o'qituvchi bilan o'quvchining o'z rivojlanish davridagi o'zaro munosabatlari va unga mos institutaviy struktura bilan bog'liq ta'limning tub jihatlariga daxl qilmaydi. Va bu tamomila haqqoniy, chunki maxsus jihatlarni o'rganish obyekt (ta'lim) ning shunday qismini aniqlaydiki, buni maxsus fan pedagogika o'rganishi kerak. Pedagogika - bu aniq maqsadlar asosida maxsus ijtimoiy institutlar (oilalar, ta'lim va madaniy tarbiyaviy muassasalar) da tashkil etilgan aniq yaxlit pedagogik jarayon sifatidagi ta'limdir⁴.

Pedagogika bu holda o'zini pedagogik jarayon (ta'lim)ning mohiyati, qonuniyatlari, tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari o'rganuvchi fan sifatida namoyon etadi. Shu asosda pedagogika uni tashkil etishning nazariya va texnologiyalarini, pedagog faoliyati (pedagogik faoliyat) ning shakli va rivojlantirish metodlarini va o'quvchilarning turli ko'rinishdagi faoliyatlarini, shuningdek ularning o'zaro munosabatlaridagi strategiya va usullarini ishlab chiqadi.

Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat

³ R. Mavlonova "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2004 y

⁴ X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. -T."Sano standart" nashriyoti. 2017.

qurilishi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

XIX asr oxiri XX asr boshidagi qoraqalpoq xalqining madaniy-tarixiy hayotida ma`rifat va ta`lim-tarbiya masalasi uziga xos xususiyatlari bilan namayon bulib, bu davrda yoshlarni milliy ozodlik ruhida tarbiyalash asosiy vazifa buldi. Bu masalaning yuzaga kelishi XIX asrning sunggi choragidagi va XX asr boshidagi ulkada joriy bula boshlagan ijtimoiy uzgarishlarga, milliy uyg'onishga, jadidchilik harakatlariga borib taqalar edi.

Qoraqalpog'istonda Rossiya xukumronligi urnatgash (1873) mustamlakachilikning harbiy-administrativ boshqarish tizimi urnatildi. Jipslashgan qoraqalpoq xalqi Amudaryoning ung va chap qirg'ogiga bulinib, bir-biridan bulak bulgan ikki boshqaruv hokimiyatiga tegishli buldi. Lekin chor Rossiyasining mustamlakachilik maqsadlariga qaramay, ulkada kapitalistik qatnashlar urin olib, ijtimoiy ishlab chiqarish kuchlari osha boshladi. N.I.Ia`minskiy uslubidagi turkiy xalqlarni ruslashtirishni nazarda tutgan maktablar tashkil qilina boshladi. 1874 yili Petro-Aleksandrovskiyda (Turtkulda) ikki bilim yurti va ikki mahalliy rus maktabi (1878 y) ochildi. Chor Rossiyasi padshosi siyosiy mahbuslarni surgun qilgan joylardan biri-Muynoq tumani bulib, bu erda XX asr boshida 230 rus oilasi yashagan. Ular uzlarining erkinlik, demokratiya, padsho Rossiyasiga norazilik qarashlari bilan ajralib turgan.

Mustamlakachilikdagi tarixiy sharoit qoraqalpoq ziyolilari orasida ham xalqning ma`naviy dunyosini uzgartirish, ularni uyg'otish zarur. Shu yul bilan chor Rossiyasi zulmidan qutulish mumkin, degan muommani yuzaga keltirdi. Ular bu muommani ma`rifiy ishlardan boshlash zarurligini, ma`rifat yordamida xalqning milliy ongini uyg'otib, uzligini anglashni shakllantirish muhimligini yaxshi tushundi. Buni jadid maktablari va jadidchilik harakati amalga oshirishi mumkin ekanligini payqagan qoraqalpoq ziyolilari XIX asr oxiri XX asr boshida yangi usul-jadid maktablariga intildi. Qoraqalpog'istonda jadidchilik shakllanishining uch omili: panisla-mizim, tatar jadidchiligi va demokratik ma`rifiy g'oyalar (Kunxoja, Ajiniyoz, Berdaq, Utesh va h.) asosida yuzaga kelganligi ma'lum.

XX asr boshida Qoraqalpog'iston hududida 20 ga yaqin jadid maktablari faoliyat kursatib, yoshlarni aniq bilimlar berish orqali siyosiy-ma`naviy tomondan tarbiyalashga, xalqning mustamlakachilik-dagi hayoti og'ir kechayotganligini tushuntirishga, ularni milliy mustaqillik ruhida shakllantirishga harakatlar ishlangan.

XIX asr oxiri XX asr boshidagi milliy uyg'onish davri ta'sirida ilmi, bilimli bo'lish bilan istiqloq uchun kurashishni o'zaro bog'liq deb tushungan S.Majidov ma`rifat yordamida bu maqsadga erishish yo'li tezlashishini yaxshi tushundi. Shu bois yoshlarning ta'lim olishiga va uning mazmunini sifatli qilish zarurligiga katta ahamiyat berib, pedagogikaning yangicha milliy madaniyatga bog'langan yo'nalishlariga qo'l

urdi. «O‘qi, ol bilim, nodonlikdan qoch, kurash, maqsadinga etib olasan» deb ijtimoiy hayotning takomillashish asosida ilm, fan turganligini nazarda tutib, hayot qiyinchiliklarini engib, dunyo, jamiyat qonunlarini bilib, ozod bulishing, «qutilmaging o‘qishdandir» dedi⁵. Yoshlarga qarata: «tolibi bo‘l bilim-hunar»,-deb ilm va hunar egallashni barobariga talab qildi. «Hunar xotiradan o‘chmasligini, asl hunar yo‘qolmasligini» va bilim bilan hunarnitexnik tushunchalarni biri ikkinchisini to‘ldiruvchi, bog‘lanishga ega deb, hunar deganda o‘sha davrdagi texnik bilimlarni nazarda tutgan. Ta‘limni politexnik bilimlar bilan bog‘lab olib borishni, ilm asosida hunarni, texnikani boshqarish amalga oshishini, politexnik ta‘lim usha davrdagi yoshlar uchun eng zarur ta‘lim sohasi ekanligini tushuntirdi. Bu borada maxsus: «Hunar-bilim», «Hunar» nomli she‘rlarini yaratdi. Hunarmand mehnati yaratuvchilik, ijodiy xususiyatlarga ega deb bilgan S.Majidov yoshlar hunarni-politexnik bilimlarni rivojlantirib, takomillashtirishi, ular: «turli hunarlar chiqarib, tukkan sari» ijodiy takomillashish yuz berishini ta’kidladi. Hunar egalari elning farovonligini ta’minlaydi. «Hunar tukib yarqiragan, chin dildan xizmat qilgan odamlar» elning kelajagi uchun «yorug‘ligini qo‘shib turadi» deb, yoshlarning politexnik ta‘lim egallashiga, ayniqsa katta ahamiyat berdi. Buning davr talabi hisoblanishini tushuntirdi va qaysi bir narsani ilmiy, nazariy tomondan to‘ldirsa, hunar uning amaliy jihatini yuksaltirishini:

Ishda ilm kerak, ilmida hunar,

Ilmsiz ish unmas, u darrov sunar.

Deb hunar bilan ilmni birga rivojlanuvchi nazariy va amaliy tomonlar deb baholadi. Shu tushunchalaridan kelib chiqib S.Majidov bilim va hunarni (politexnik ta‘limni), xalq hayotining farovonligini ta’minlovchi omillar deb hisobladi⁶.

Bilim va ilmni yoshlarga puxta va mazmunli o‘rgatish uchun maktabda o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish uslublariga e’tibor berish kerak degan S.Majidovning pedagogik qarashlarining katta qismini ta‘lim berish uslublari haqidagi fikrlari egalladi. S.Majidov «Alifbe», «O‘qish kitobi», «egedelar (kattalar) savodi» va boshqa darsliklarini yozganida, o‘z davridagi didaktik tamoyillarining eng mukommallarini mohirlik bilan o‘rganib, o‘qituvchilar bilan o‘quvchilarning xohish-ehtiyojlarini qondirishga harakat qilgan. «Alifbe» tafakkur olamida maqul ko‘rilgan tovush usuli bilan yozildi. Bu uslub so‘z uslubiga nisbatan dastlab murakkabdek ko‘rinsa ham, foydali ekanligi sinalgan, deb darslikning zamonaviy talab darajasida tuzilganligini qayd etdi. Muallif darsliklar yordamida o‘quvchilarning nafaqat savodliligini oshirishga, shu bilan birga ongini, siyosiy bilimliligini takomillashtirishga intilgan. Bu esa o‘z navbatida qoraqalpoq pedagogikasining rivojiga ulkan hissa bo‘ldi.

⁵ Seytmuratov Q. S.Majidovning pedagogik qarashlari.//«Xalq ta‘limi». 2005. №1. 130-132- betlar. (uzbek tilida)

⁶ Seytmuratov №, Aleu‘ov U. A. Avloniydin‘ ta‘lim-ta‘rbiyaluq ko‘z-qaraslaru ha‘m S.M1jiytov. //Vestnik Karakalp.otdeleniya AN RUz. Nukus, 2003. №6.-B. 334-335. (qoraqalpoq tilida)

Yana bir jihat XX asr qoraqalpoq xalq pedagogikasining rivojlanishi bilan ham bog'liq. Qoraqalpoq xalq pedagogikasi dunyo xalqlari tarbiya unsurlari ta'sirida shakllangan. Inson xilqati bir bo'lgani uchun uni tarbiyalash muammolari ham mushtarak bo'ladi. Bu masalada hamma xalqlar, elatlar bir biriga ustoz, bir biriga shogird bo'ladi.

Qoraqalpoq xalqining o'ziga xos boy og'zaki ijodi va adabiyoti bor. Xalq og'zaki ijodi XX-asrgacha rivojlanib, yozma adabiyot deyarli rivojlanmadi. Buning sababi shuki, qoraqalpoqlar uzoq asrlar davomida yarim ko'chmanchilik hayotini boshdan kechirdilar. Mehnatkash xalqning orzu-istaklari folklor asarlarida o'z ifodasini topar edi. Xalq og'zaki ijodining bizgacha yetib kelgan namunalari orasida ajoyib lirik mazmundagi she'riy asarlarni ham, salmoqdor qahramonlik dostonlarini ham uchratish mumkin. Qoraqalpoq dostonlarining deyarli hammasida vatanparvarlik g'oyalari va demokratik motivlar yorqin ifodalangan.

Xalq pedagogikasi tarixiy tushuncha sifatida hozirgi kunda ham zamon talablariga mosravishda boyib bormoqda va jiddiy amaliy-tarbiyaviy ahamiyat kasb etmoqda. O'tgan asrlarda qoraqalpoq xalq pedagogikasi ham huddi o'zbek xalq pedagogikasi kabi rivojlanish va tanazzul bosqichlarini boshdan kechirdi. Xalq pedagogikasida xalq maqollari o'ziga xos vazifa bajarib keldi. Xalq maqollarda xalqning donoligi, turmush mashaqqatlariga bardosh berish yo'llari, xavf-hatardan ogohlantirish, jamiyatda kishining o'zini tutishi, yomonlik qilmaslik, mahalla va oila manfaati uchun kurash munosabatlari, jamiyatda yomon o'tliq bo'lishning zarari, mehnatsevarlikning foydalari, jamiyatda obro'-e'tibor topish uchun kurashish lozimligi kabi maslahat va nasihatlar, tanbihlar aytilgan bo'ladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, XX asr xalq qoraqalpoq pedagogikasi uchun muhim davr bo'ldi, bir tomondan mustamlakachilar tomonidan xalqning o'zligidan yiroqlashtirish maqsadi amalga oshirilgan bo'lsa, bir tomonda xalq ziyolilari tomonidan milliy o'zliklarni saqlagan holda pedagogik qarashlarni rivojlantirish jarayoni bilan o'tdi.

Adabiyotlar:

1. Axmedova M.E Pedagogika nazariyasi va tarixi" o'quv qo'llanma T:2011 y
2. M.To'xtaxo'jayeva "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2010 y
3. R. Mavlonova "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2004 y
4. X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. -T."Sano standart" nashiriyoti. 2017.
5. Seytmuratov Q. S.Majidovning pedagogik qarashlari.//«Xalq ta'limi». 2005. №1. 130-132- betlar. (uzbek tilida)
6. Seytmuratov №, Aleu'ov U. A. Avloniydin' ta'lim-ta'rbiyaluq ko'z-qaraslaru ha'm S.Mljiytov. //Vestnik Karakalp.otdeleniya AN RUz. Nukus, 2003. №6.-B. 334-335. (qoraqalpoq tilida)